

PHONG TRÀO DÂN TÚY TRONG NỀN CHÍNH TRỊ MỸ DƯỚI THỜI TỔNG THỐNG BARACK OBAMA

Lê Lan Anh*

Tóm tắt: Cuộc khủng hoảng tài chính - kinh tế Mỹ năm 2008 đã khiến cho nền chính trị Mỹ có nhiều biến động lớn. Sự xuất hiện của những phong trào chính trị - xã hội như Phong trào Tiệc Trà (Tea Party Movement) hay Phong trào Chiếm phố Wall (Occupy Wall Street) đã trở thành chủ đề chính trong mọi cuộc tranh luận về xu hướng chính trị trong nhiệm kỳ Tổng thống Barack Obama (2008-2016). Bài viết tập trung phân tích những quan điểm và mục tiêu hoạt động của Phong trào Tiệc Trà và Phong trào Chiếm phố Wall dưới góc độ là hai phong trào dân túy nổi bật, và làm rõ những tác động của nó đến nền chính trị Hoa Kỳ dưới thời Tổng thống Obama.

Từ khóa: Chính trị Hoa Kỳ, phong trào dân túy cánh hữu, phong trào dân túy cánh tả, Tea Party Movement, Occupy Wall Street.

1. Khái quát về phong trào dân túy

Xuất hiện ở Mỹ từ thế kỷ XIX, phong trào dân túy được coi là một phong trào chính trị - xã hội có sức ảnh hưởng trong lịch sử chính trị Hoa Kỳ. Tuy nhiên, để xác lập một cách hiểu hoàn chỉnh, thống nhất về khái niệm có tính chất phức hợp như chủ nghĩa dân túy là một vấn đề không dễ. Khoa học xã hội xem “dân túy” như một khuynh hướng tư tưởng chính trị nhấn mạnh sự tương phản giữa “nhân dân” với tầng lớp “tinh hoa”, thể hiện trong những tuyên bố cho là mình đứng về phía “người dân thường”¹. Xét theo góc độ chính trị học, phong trào dân túy còn được xác định là một ý thức hệ, một phong trào chính trị nhấn mạnh lợi ích, đặc điểm văn hóa và tình cảm tự phát của những người dân bình thường, chống lại một nhóm tinh hoa,

một tầng lớp đặc quyền. Nó được coi là chủ thuyết chính trị ủng hộ quyền lực của những người dân thường trong cuộc đấu tranh với tầng lớp đặc quyền².

Đặc điểm chung của phong trào dân túy là cách mọi người trong phong trào nhìn nhận về bản thân và cách họ nhìn nhận về phe đối lập. Những người theo chủ nghĩa dân túy coi bản thân họ là một phần của “dân chúng”³ hoặc, ít nhất, tin rằng họ đang hành động thay mặt cho “dân chúng”. Mặt khác, phe đối lập được dán nhãn là “giới tinh hoa” và được xem là những người áp bức, không đáp ứng được nhu cầu của “dân chúng”. Xung đột giữa “giới tinh hoa” và “dân chúng” xảy ra khi người dân thực sự cảm thấy bị phản bội bởi giới tinh hoa, chính phủ, và các thể chế, dẫn đến mất niềm tin chung với tầng lớp cầm quyền và cai trị.

* Viện Nghiên cứu Châu Mỹ

Những người theo chủ nghĩa dân túy thường nhấn mạnh đến *chủ nghĩa dân tộc hoặc chủ nghĩa bài ngoại*. Họ đề cao các giá trị dân tộc vốn có và chống lại nền văn hóa nước ngoài, không chấp nhận một chủ nghĩa đa văn hóa. Họ tôn thờ chủ nghĩa dân tộc cách ly, và luôn mang nỗi nhớ về vinh quang trong quá khứ. Hay nói cách khác, chủ nghĩa dân tộc là xu hướng tư tưởng tuyệt đối hóa giá trị dân tộc mình, đặt dân tộc mình ở vị trí cao nhất trong toàn bộ hệ thống giá trị, đi đến chỗ khoa trương, bài ngoại, tự phụ, coi dân tộc mình cao hơn tất cả và gây thiệt hại cho dân tộc khác⁴.

Họ chống người nước ngoài và càng chống hơn nữa khi đó là những người dân di cư. Sự đa văn hóa bị bác bỏ, ưu tiên người bản địa và đóng cửa biên giới được đưa lên hàng đầu. Các lập luận kinh tế quan trọng chống lại tuyên bố nhập cư rằng người nhập cư: (i) cạnh tranh với người bản xứ trong thị trường lao động, lấy đi công việc và làm giảm mức thu nhập của họ; (ii) hưởng lợi từ các chính sách phúc lợi và có đóng góp ít hơn trong các loại thuế. Các tư tưởng dân túy cũng có khuynh hướng bác bỏ quan điểm người di cư là những người tị nạn rời khỏi đất nước của họ vì chiến tranh và yếu tố chính trị. Thay vào đó, họ cho rằng những người di cư được thúc đẩy bởi các ưu đãi kinh tế và nhiều người đã nhập cảnh bất hợp pháp. Xuất phát từ các quan điểm đó, những người theo phong trào dân túy yêu cầu cần thiết phải có các biện pháp chính sách để giảm nhập cư.

2. Một số phong trào dân túy tiêu biểu dưới thời Tổng thống Obama

Phong trào Tiệc Trà

Cuộc khủng hoảng tài chính - kinh tế xảy ra ở Mỹ năm 2008 đã khiến cho nước Mỹ phải gánh chịu nhiều tổn thất nặng nề. Mặc dù Chính phủ Hoa Kỳ lúc bấy giờ dưới thời Tổng thống Obama đã đưa ra nhiều nỗ lực chính sách cứu nền kinh tế, nhưng dường như là chưa đủ để vực dậy nền kinh tế đang chìm sâu vào vòng xoáy khủng hoảng. Phong trào Tiệc trà được coi là một phong trào mang đậm tính dân túy, tập hợp những người dân Mỹ có xu hướng bảo thủ, bất mãn với chính quyền đương nhiệm, và có ảnh hưởng mạnh đến nền chính trị Mỹ kể từ sau cuộc khủng hoảng tài chính năm 2008. Phong trào Tiệc trà ra đời và hoạt động vì ba nguyên tắc chính: 1) hạn chế quyền lực của chính phủ liên bang; 2) chủ quyền của Hoa Kỳ là trên hết; 3) bảo vệ tinh nguyên bản của Hiến pháp.

Đầu tiên, Phong trào Tiệc trà được ra đời do các thành viên bảo thủ lo ngại về nguyên tắc một chính phủ hạn chế bị phá vỡ. Nguyên tắc chính phủ hạn chế là một chính phủ được tổ chức và hoạt động trong phạm vi quyền hạn của mình theo cơ chế kiểm chế và đối trọng. Cơ chế này được các nhà lập quốc Hoa Kỳ đặt ra nhằm đảm bảo rằng không một nhánh quyền lực nào trong ba nhánh lập pháp, hành pháp và tư pháp được trở nên quá mạnh so với hai nhánh kia. Sự phân chia quyền lực này đặt ra các giới hạn đối với sự kiểm soát mà mỗi nhánh

có thể được hưởng trong nỗ lực chống lại sự chuyên chế. Theo những người thuộc Phong trào Tiệc trà, chính phủ hiện đang vượt quá giới hạn của mình và cần được sửa đổi. Họ yêu cầu một chính phủ phải bị giới hạn, tôn trọng các quyền của các cá nhân như lời phát biểu của Jennifer Stefano, người đầu tiên tham gia khi Phong trào Tiệc trà quay trở lại vào năm 2008, đặc điểm cơ bản của phong trào này là: “Chúng tôi muốn một chính phủ giới hạn, tôn trọng các quyền của các cá nhân trên toàn bang. Chúng tôi đã chiến đấu và vẫn chiến đấu vì sự tự do của nền kinh tế để mọi người Mỹ đều có cơ hội, một nền kinh tế thịnh vượng, độc lập và công bằng từ chính phủ”⁵

Khi Chính phủ Mỹ thông qua một loạt các gói cứu trợ kinh tế, tài chính lớn nhằm giữ cho sự suy thoái kinh tế không rơi vào một cuộc đại suy thoái mới thì làn sóng phản đối của Phong trào Tiệc trà đã bắt đầu nổ ra với quan điểm không đồng tình với sự lãng phí của chính phủ và “chủ nghĩa xã hội Obama”⁶. Họ kêu gọi những người bảo thủ tham gia vào việc phản đối những nội dung trong dự luật kích thích kinh tế hàng nghìn tỷ đôla⁷. Michelle Malkin phóng viên của Fox, thậm chí còn thúc đẩy một cuộc biểu tình ở Denver do một nhóm bảo thủ khác mang tên Người Mỹ vì Sự thịnh vượng (Americans for Prosperity) tổ chức⁸.

Để bảo vệ nguyên tắc một chính phủ hạn chế, Phong trào Tiệc trà còn gây ảnh hưởng trong quy trình lập pháp bang

khi kêu gọi bác bỏ Đạo luật Đầu tư Giao thông trị giá 72 tỷ USD ở Atlanta⁹. Trong năm 2010, bang Georgia chỉ định 12 khu vực trong đó cử tri sẽ được hỏi về việc ủng hộ trích 1% thuế doanh thu bán hàng để chi cho các dự án giao thông vận tải theo Luật Đầu tư Giao thông 2010 trị giá 72 tỷ USD, nhằm củng cố hệ thống giao thông ở đây. Mức thuế đề xuất này được đưa ra nhằm tạo ra một nguồn quỹ là 8,5 tỷ USD trong 10 năm để hỗ trợ gần 160 công trình giao thông và các cải tiến liên quan, bao gồm các nút giao đường cao tốc, mở rộng đường sắt và nâng cấp dịch vụ xe buýt. Những người ủng hộ đề xuất này thường xuyên nhấn mạnh rằng các biện pháp về thuế bán hàng và các dự án sẽ hỗ trợ là những lựa chọn thay thế duy nhất khả thi cho việc giải quyết các vấn đề ùn tắc giao thông trong khu vực, và rằng không có kế hoạch B. Để xây dựng danh mục dự án, những người ủng hộ trong khu vực tổ chức nhiều cuộc họp cộng đồng, tổ chức các cuộc điều tra, tiến hành hội nghị với các quan chức địa phương trong năm 2011. Tuy nhiên, những nội dung trong dự án này lại mâu thuẫn với niềm tin của phe bảo thủ về trách nhiệm tài chính, chính phủ hạn chế, và một nền kinh tế thị trường tự do. Họ cho rằng những người ủng hộ đã phóng đại những lợi ích của kế hoạch. Những người phản đối đã đưa ra thông điệp tại các cuộc họp công cộng và các cuộc họp báo, sử dụng các phương tiện truyền thông như tờ rơi, video, và blog.

Họ thuê chuyên gia tư vấn, bỏ tiền ra mua các danh sách cử tri, thậm chí sẵn sàng tiếp cận với phe Dân chủ và các nhóm tự do để đảm bảo cuộc trưng cầu bị thất bại. Kết quả mà Phong trào Tiệc trà thu được là số người bỏ phiếu “không” chiếm tới 63%, bất chấp những cảnh báo từ những người ủng hộ Luật này cho rằng tình trạng giao thông ở đây đang ngày càng trở nên tồi tệ và nó cần được sửa chữa nâng cấp¹⁰. Đáng chú ý, Luật này đã nhận được sự ủng hộ của cả hai phía các nhà lãnh đạo đảng Dân chủ và Cộng hòa là Thống đốc Nathan Deal của đảng Cộng hòa, và Thị trưởng Atlanta Kasim Reed của đảng Dân chủ. Trong khi Luật này được hỗ trợ tới 8 triệu USD để quảng bá tới người dân, thì phía Phong trào Tiệc trà và nhóm liên minh chỉ tốn có 15 nghìn USD¹¹ phản đối với thông điệp cho công chúng rằng Luật này sẽ không làm được gì để cải thiện vấn đề giao thông của Atlanta.

Thứ hai, Phong trào Tiệc trà bảo vệ tính nguyên bản của Hiến pháp.

Đã có rất nhiều tranh luận xung quanh việc giải thích Hiến pháp theo cách nào là đúng nhất. Có quan điểm cho rằng Hiến pháp nên được hiểu theo nghĩa ban đầu mà nó được lập ra, hay còn gọi là *tính nguyên bản* của Hiến pháp, cũng có lập luận cho rằng Hiến pháp nên được lý giải một cách linh động theo hoàn cảnh, hay còn gọi là *hiến pháp sống*. Quan điểm của những nhà bảo thủ cho rằng cần phải bảo vệ tính nguyên bản, tính gốc của Hiến pháp,

theo đúng ý chí của những nhà sáng lập đã gây dựng nên và được thể hiện trong Hiến pháp.

Những người ủng hộ Phong trào Tiệc trà cho rằng, Hiến pháp đã trao quyền tự do cho mỗi cá nhân, do đó họ tin rằng Obamacare vi phạm quyền cá nhân bởi vì theo họ, việc tham gia gói bảo hiểm chăm sóc sức khỏe là quyền tự do của mỗi cá nhân, chính phủ không có quyền can thiệp¹² Phong trào Tiệc trà đã lên tiếng phản đối Chương trình Obamacare, và Dự luật cải cách y tế đã trở thành chủ đề của nhiều cuộc tranh luận trong cuộc bầu cử giữa nhiệm kỳ năm 2010. Có một vấn đề mà 100% các ứng viên của Phong trào Tiệc trà đồng ý là nếu dự luật cải cách y tế trở thành luật, nó sẽ ảnh hưởng tiêu cực đến quyền tự do của bệnh nhân trong việc được lựa chọn cơ sở khám chữa bệnh cũng như lựa chọn phương pháp chữa bệnh¹³

Phong trào Tiệc trà đã tổ chức nhiều cuộc biểu tình phản đối Obamacare. Vào tháng 12/2009, có khoảng 1 triệu người tham gia cuộc biểu tình ở Washington, trọng tâm là Obamacare, kế hoạch cải tổ hệ thống y tế Mỹ của Tổng thống Obama. Đây được coi là cuộc biểu tình có quy mô tham gia lớn nhất kể từ khi Obama nhậm chức. Vào tháng 3/2012, những người ủng hộ Phong trào Tiệc trà lại tập hợp ở Washington để phản đối luật chăm sóc sức khỏe của chính quyền Tổng thống Obama, hai ngày trước khi Tòa án Tối cao xem xét tính hợp hiến của đạo luật.

“Chúng tôi muốn tự do của chúng tôi trở lại”, cựu ứng cử viên tổng thống đảng Cộng hòa Herman Cain nói trong cuộc biểu tình đang đứng gần Tòa án Tối cao, ông còn phát biểu thêm, *“chúng tôi có quyền tự do lựa chọn bác sĩ riêng của chúng tôi ... tự do lựa chọn chương trình bảo hiểm sức khỏe của chúng tôi”*¹⁴ Thậm chí Jenny Beth Martin, điều phối viên quốc gia của Tea Party Express (TPE) còn phát biểu, *“ObamaCare là một căn bệnh ung thư trong chính phủ của chúng ta, và chúng ta đang nỗ lực để loại bỏ nó.”*¹⁵ Các cuộc biểu tình này đã đánh dấu sự trở lại mạnh mẽ của Phong trào Tiệc trà tại Washington.

Tiếp tục kế hoạch phản đối Obamacare, năm 2014, các nhóm của Phong trào Tiệc trà¹⁶, đại diện là Mitch McConnell, lãnh đạo đảng Cộng hòa ở Thượng viện đã gửi tới các lãnh đạo đảng Cộng hòa một thông điệp rằng: *“Chúng tôi đã tạo ra các bạn, vì thế hãy hủy bỏ Obamacare”*¹⁷ Với thành công mà họ đã giành được cho chiến thắng của các ứng viên đảng Cộng hòa trong cuộc bầu cử Quốc hội 2014, giúp đảng Cộng hòa thêm lợi thế chiếm đa số ghế, giành luôn quyền kiểm soát Thượng viện Mỹ, Phong trào Tiệc trà cho rằng họ đã tạo ra các nghị sỹ của đảng Cộng hòa trong nhiệm kỳ này, do đó, những nghị sỹ này có trách nhiệm phải thực hiện những gì mà Phong trào Tiệc trà yêu cầu. Sau phát ngôn này, Mitch McConnell còn tiếp tục khẳng định lập trường hủy bỏ Obamacare

trong một cuộc họp tại Đồi Capitol vào ngày 2/12/2014, *“Chúng tôi chắc chắn tiếp tục thực hiện cam kết của chúng tôi với người dân Mỹ là sẽ thực hiện mọi nỗ lực có thể để hủy bỏ nó”*.¹⁸ Tuy nhiên, ông cũng nói thêm rằng người dân nên thực tế hơn với những mong muốn của mình về việc bãi bỏ Obamacare trong khi Tổng thống Obama vẫn còn đương nhiệm. Ông cũng đã cam kết tránh lặp lại sự việc của năm 2013 khi những nỗ lực của Phong trào Tiệc trà nhằm hủy bỏ Obamacare đã góp phần khiến cho Chính phủ Mỹ phải tạm ngừng hoạt động.

Những người ủng hộ Phong trào Tiệc trà tin rằng quốc gia đang phải đối mặt với khủng hoảng bởi vì nó đã xa rời tính nguyên bản của Hiến pháp do những nhà lập quốc tạo ra, và họ tìm cách khôi phục chính phủ theo những gì họ tin là nguyên tắc cơ bản của nó. Theo Phong trào Tiệc trà, ý nghĩa tối thượng của Hiến pháp nên được xác định bởi người dân, và được hành động thông qua các quy trình chính trị, chứ không phải bởi các tòa án¹⁹. Giống như nhiều phong trào chính trị khác đã thành công trong việc thay đổi cách hiểu về Hiến pháp, bao gồm phong trào dân quyền, phong trào nữ quyền và phong trào quyền sử dụng súng, Phong trào Tiệc trà đã tìm cách huy động công khai yêu cầu thực hiện tầm nhìn hiến pháp. *Phong trào Tiệc trà đã thu hút hàng trăm ngàn người cùng kêu gọi trả lại tính nguyên bản của Hiến pháp*²⁰. Họ là tập hợp những con người mang trong mình

nỗi sợ bị xa lánh sâu sắc trước những biến đổi nhanh chóng của xã hội Mỹ, đặc biệt là trong việc lạm quyền của chính phủ liên bang. Sarah Palin, một nhà hoạt động tích cực của Phong trào Tiệc trà tuyên bố, thay vì việc cố gắng thay đổi những giá trị của nước Mỹ, “*chúng ta nên quay lại những gì mà các nhà sáng lập đã gây dựng nên và được thể hiện trong các văn bản pháp luật, cụ thể là Hiến pháp*”²¹

Thứ ba, những người ủng hộ Phong trào Tiệc trà bảo vệ chủ quyền của Hoa Kỳ theo nghĩa rộng, điều mà họ tin rằng đang bị đe dọa trong cộng đồng quốc tế.

Chủ quyền theo nghĩa rộng ở đây được hiểu là không chỉ bảo vệ chủ quyền về mặt địa lý, mà đó là còn bảo vệ chủ quyền của mỗi cá nhân, quyền lợi của người dân Mỹ trước các thực thể quốc tế như Liên Hợp Quốc hay WTO. Lý do chính tại sao mục tiêu của Phong trào Tiệc trà lại có liên quan với chủ quyền của Mỹ là vì những người ủng hộ phong trào này cho rằng toàn cầu hóa không có mục đích bảo vệ các quyền tự nhiên của cá nhân trước sự can thiệp của chính quyền, mà thay vào đó làm công kênh thêm bộ máy chính quyền. Do đó, nước Mỹ nên hành động vì lợi ích của công dân Mỹ đầu tiên và không ký kết các hiệp định quốc tế không bảo vệ những lợi ích đó, chẳng hạn như Liên Hiệp Quốc, WTO và một số hiệp định quốc tế là vi phạm các quyền của công dân cũng như làm thay đổi tiêu cực vai trò của chính phủ²²

Phong trào Chiếm phổ Wall

Phong trào “Chiếm Phổ Wall” khởi đầu là một cuộc biểu tình diễn ra ngày 17/09/2011 tại Thành phố New York. Phong trào “Chiếm Phổ Wall” có thể coi là một phong trào chính trị nổi bật và gây ảnh hưởng nhất trong năm 2011 nổ ra tại Mỹ, thậm chí nó còn được đánh giá là một phong trào dân túy đầu tiên của thế kỷ XXI ở Mỹ kể từ những năm 1930²³. Phong trào lên án giới tài chính, ngân hàng được coi là thủ phạm gây ra cuộc khủng hoảng tài chính năm 2008 và là nguyên nhân khiến cho tình trạng thất nghiệp trở nên trầm trọng. Cũng như Phong trào Tiệc trà, Phong trào Chiếm phổ Wall cũng được kích hoạt bởi cuộc khủng hoảng năm 2008 khi những sự tức giận bùng phát từ việc cắt giảm quyền lợi và lương bổng của nhân viên tại Mỹ, chẳng hạn như trường hợp ở Wisconsin và các cuộc biểu tình chống lại việc cắt giảm ngân sách của Thống đốc Scott Walker²⁴. Tuy nhiên, đối tượng mà Phong trào Chiếm phổ Wall hướng tới khác so với Phong trào Tiệc trà, đặc biệt là phe cánh hữu, Phong trào Chiếm phổ Wall đổ lỗi cho các tập đoàn, ngân hàng, chính trị gia và người giàu “1%” của Mỹ. Những người tham gia phong trào này gọi đây là cuộc chiến của 99% dân chúng chống lại 1% nhà giàu thối nát và tham nhũng của Phố Wall²⁵

Lập luận chính của phong trào là kêu gọi sự bình đẳng thu nhập cho 99% dân số Mỹ và phân phối quyền lực của 1%

người giàu nhất nước, nắm giữ phần lớn của cải và đưa ra những quyết định sai lầm dẫn đến những hậu quả nghiêm trọng như sự suy thoái của nền kinh tế năm 2008. Cụ thể, *nhóm 1% những người giàu nhất chiếm khoảng 21% thu nhập quốc dân (GDP), nhưng lại sở hữu tới 35% tổng tài sản quốc gia; và khoảng hơn 200 công ty khổng lồ xuyên quốc gia ở Mỹ và Tây Âu đang chiếm giữ 30% GDP của thế giới*²⁶. Người biểu tình không đòi dân chủ, mà yêu cầu nhiều công bằng xã hội hơn.

Đã có rất nhiều những lý giải được đưa ra nhằm giải thích cho hiện tượng chính trị - xã hội có tính ảnh hưởng sâu rộng này tại Mỹ, trong đó việc nền kinh tế bị trì trệ khiến người dân tức giận và tình trạng bất bình đẳng thu nhập là nguyên nhân chính thúc đẩy cho phong trào nổ ra. Trên thực tế, ba năm sau cuộc khủng hoảng tài chính trầm trọng, nền kinh tế Mỹ tiếp tục rơi vào tình trạng suy thoái không lối thoát. Thị trường nhà ở phải vật lộn với khó khăn sau khi bị “vỡ bong bóng” khiến số lượng nhà ở của người dân bị tịch thu tăng lên. Nhiều người bị mất nhà ngay cả sau khi họ đã trả một số tiền thế chấp lớn. Tình trạng thất nghiệp ở mức báo động khiến giới trẻ càng ngày càng cảm thấy bất mãn vì khó tìm được việc làm hơn.

Những người bất mãn với tình hình lúc bấy giờ đã quay ra đổ lỗi cho Phố Wall. Họ cho rằng đây là nơi giàu có nhất gắn với “sự vơ vét và tham nhũng”²⁷, và là nguyên nhân ít nhiều đã

dẫn đến cuộc khủng hoảng tài chính và suy thoái kinh tế năm 2008. Cùng với đó, gói cứu trợ khổng lồ mà Chính phủ Mỹ dành cho Phố Wall cũng góp phần khiến nợ công Mỹ cao kỷ lục, khiến cho nhiều tầng lớp bất bình. Phần lớn người biểu tình là những người trẻ tuổi bị thất nghiệp hoặc việc làm bấp bênh, một số người bị tịch thu nhà cửa ngay cả khi họ đã trả một số tiền lớn thế chấp. Họ phản nản rằng tầng lớp trung lưu làm việc chăm chỉ nhưng vẫn nghèo trong khi Phố Wall là một bức tranh tương phản đi kèm với sự giàu có vô độ. Những người phải chịu thiệt thòi trong xã hội đã đứng lên cùng nhau và phát động phong trào “Chiếm Phố Wall”.

Sẽ là khập khiễng nếu đem so sánh Phong trào “Chiếm Phố Wall” ở Mỹ với những cuộc xung đột chính trị - xã hội làm sụp đổ nhiều chính quyền, mà người ta gọi là “Mùa xuân Ả rập” tại khu vực Trung Đông - Bắc Phi. Tuy nhiên, có một điểm chung không thể phủ nhận là sự thất vọng của dân thường đã “tới ngưỡng” và họ không thể kiên nhẫn thêm. Cũng có quan điểm coi Phong trào Chiếm phố Wall là một phong trào tiếp nối của một loạt các cuộc biểu tình chính trị nổ ra trên thế giới, như các cuộc bạo loạn trên đường phố do chính sách thất lưng buộc bụng ở châu Âu và “Mùa xuân Ả rập” là một loạt các cuộc cách mạng ở Trung Đông chống lại tầng lớp cầm quyền. Nhận định này được đưa ra vì vào cuối mùa hè năm 2011, một tạp chí chống tư bản người Canada Adbusters

nỗi sợ bị xa lánh sâu sắc trước những biến đổi nhanh chóng của xã hội Mỹ, đặc biệt là trong việc lạm quyền của chính phủ liên bang. Sarah Palin, một nhà hoạt động tích cực của Phong trào Tiệc trà tuyên bố, thay vì việc cố gắng thay đổi những giá trị của nước Mỹ, “*chúng ta nên quay lại những gì mà các nhà sáng lập đã gây dựng nên và được thể hiện trong các văn bản pháp luật, cụ thể là Hiến pháp*”²¹

Thứ ba, những người ủng hộ Phong trào Tiệc trà bảo vệ chủ quyền của Hoa Kỳ theo nghĩa rộng, điều mà họ tin rằng đang bị đe dọa trong cộng đồng quốc tế.

Chủ quyền theo nghĩa rộng ở đây được hiểu là không chỉ bảo vệ chủ quyền về mặt địa lý, mà đó là còn bảo vệ chủ quyền của mỗi cá nhân, quyền lợi của người dân Mỹ trước các thực thể quốc tế như Liên Hợp Quốc hay WTO. Lý do chính tại sao mục tiêu của Phong trào Tiệc trà lại có liên quan với chủ quyền của Mỹ là vì những người ủng hộ phong trào này cho rằng toàn cầu hóa không có mục đích bảo vệ các quyền tự nhiên của cá nhân trước sự can thiệp của chính quyền, mà thay vào đó làm công kênh thêm bộ máy chính quyền. Do đó, nước Mỹ nên hành động vì lợi ích của công dân Mỹ đầu tiên và không ký kết các hiệp định quốc tế không bảo vệ những lợi ích đó, chẳng hạn như Liên Hiệp Quốc, WTO và một số hiệp định quốc tế là vi phạm các quyền của công dân cũng như làm thay đổi tiêu cực vai trò của chính phủ²².

Phong trào Chiếm phổ Wall

Phong trào “Chiếm Phổ Wall” khởi đầu là một cuộc biểu tình diễn ra ngày 17/09/2011 tại Thành phố New York. Phong trào “Chiếm Phổ Wall” có thể coi là một phong trào chính trị nổi bật và gây ảnh hưởng nhất trong năm 2011 nổ ra tại Mỹ, thậm chí nó còn được đánh giá là một phong trào dân túy đầu tiên của thế kỷ XXI ở Mỹ kể từ những năm 1930²³. Phong trào lên án giới tài chính, ngân hàng được coi là thủ phạm gây ra cuộc khủng hoảng tài chính năm 2008 và là nguyên nhân khiến cho tình trạng thất nghiệp trở nên trầm trọng. Cũng như Phong trào Tiệc trà, Phong trào Chiếm phổ Wall cũng được kích hoạt bởi cuộc khủng hoảng năm 2008 khi những sự tức giận bùng phát từ việc cắt giảm quyền lợi và lương bổng của nhân viên tại Mỹ, chẳng hạn như trường hợp ở Wisconsin và các cuộc biểu tình chống lại việc cắt giảm ngân sách của Thống đốc Scott Walker²⁴. Tuy nhiên, đối tượng mà Phong trào Chiếm phổ Wall hướng tới khác so với Phong trào Tiệc trà, đặc biệt là phe cánh hữu, Phong trào Chiếm phổ Wall đổ lỗi cho các tập đoàn, ngân hàng, chính trị gia và người giàu “1%” của Mỹ. Những người tham gia phong trào này gọi đây là cuộc chiến của 99% dân chúng chống lại 1% nhà giàu thối nát và tham nhũng của Phố Wall²⁵

Lập luận chính của phong trào là kêu gọi sự bình đẳng thu nhập cho 99% dân số Mỹ và phân phối quyền lực của 1%

người giàu nhất nước, nắm giữ phần lớn của cải và đưa ra những quyết định sai lầm dẫn đến những hậu quả nghiêm trọng như sự suy thoái của nền kinh tế năm 2008. Cụ thể, *nhóm 1% những người giàu nhất chiếm khoảng 21% thu nhập quốc dân (GDP), nhưng lại sở hữu tới 35% tổng tài sản quốc gia; và khoảng hơn 200 công ty khổng lồ xuyên quốc gia ở Mỹ và Tây Âu đang chiếm giữ 30% GDP của thế giới*²⁶. Người biểu tình không đòi dân chủ, mà yêu cầu nhiều công bằng xã hội hơn.

Đã có rất nhiều những lý giải được đưa ra nhằm giải thích cho hiện tượng chính trị - xã hội có tính ảnh hưởng sâu rộng này tại Mỹ, trong đó việc nền kinh tế bị trì trệ khiến người dân tức giận và tình trạng bất bình đẳng thu nhập là nguyên nhân chính thúc đẩy cho phong trào nổ ra. Trên thực tế, ba năm sau cuộc khủng hoảng tài chính trầm trọng, nền kinh tế Mỹ tiếp tục rơi vào tình trạng suy thoái không lối thoát. Thị trường nhà ở phải vật lộn với khó khăn sau khi bị “vỡ bong bóng” khiến số lượng nhà ở của người dân bị tịch thu tăng lên. Nhiều người bị mất nhà ngay cả sau khi họ đã trả một số tiền thế chấp lớn. Tình trạng thất nghiệp ở mức báo động khiến giới trẻ càng ngày càng cảm thấy bất mãn vì khó tìm được việc làm hơn.

Những người bất mãn với tình hình lúc bấy giờ đã quay ra đổ lỗi cho Phố Wall. Họ cho rằng đây là nơi giàu có nhất gắn với “sự vơ vét và tham nhũng”²⁷, và là nguyên nhân ít nhiều đã

dẫn đến cuộc khủng hoảng tài chính và suy thoái kinh tế năm 2008. Cùng với đó, gói cứu trợ khổng lồ mà Chính phủ Mỹ dành cho Phố Wall cũng góp phần khiến nợ công Mỹ cao kỷ lục, khiến cho nhiều tầng lớp bất bình. Phần lớn người biểu tình là những người trẻ tuổi bị thất nghiệp hoặc việc làm bấp bênh, một số người bị tịch thu nhà cửa ngay cả khi họ đã trả một số tiền lớn thế chấp. Họ phàn nàn rằng tầng lớp trung lưu làm việc chăm chỉ nhưng vẫn nghèo trong khi Phố Wall là một bức tranh tương phản đi kèm với sự giàu có vô độ. Những người phải chịu thiệt thòi trong xã hội đã đứng lên cùng nhau và phát động phong trào “Chiếm Phố Wall”.

Sẽ là khập khiễng nếu đem so sánh Phong trào “Chiếm Phố Wall” ở Mỹ với những cuộc xung đột chính trị - xã hội làm sụp đổ nhiều chính quyền, mà người ta gọi là “Mùa xuân Ả rập” tại khu vực Trung Đông - Bắc Phi. Tuy nhiên, có một điểm chung không thể phủ nhận là sự thất vọng của dân thường đã “tới ngưỡng” và họ không thể kiên nhẫn thêm. Cũng có quan điểm coi Phong trào Chiếm phố Wall là một phong trào tiếp nối của một loạt các cuộc biểu tình chính trị nổ ra trên thế giới, như các cuộc bạo loạn trên đường phố do chính sách thất lưng buộc bụng ở châu Âu và “Mùa xuân Ả rập” là một loạt các cuộc cách mạng ở Trung Đông chống lại tầng lớp cầm quyền. Nhận định này được đưa ra vì vào cuối mùa hè năm 2011, một tạp chí chống tư bản người Canada Adbusters

nổi sợ bị xa lánh sâu sắc trước những biến đổi nhanh chóng của xã hội Mỹ, đặc biệt là trong việc lạm quyền của chính phủ liên bang. Sarah Palin, một nhà hoạt động tích cực của Phong trào Tiệc trà tuyên bố, thay vì việc cố gắng thay đổi những giá trị của nước Mỹ, “*chúng ta nên quay lại những gì mà các nhà sáng lập đã gây dựng nên và được thể hiện trong các văn bản pháp luật, cụ thể là Hiến pháp*”²¹

Thứ ba, những người ủng hộ Phong trào Tiệc trà bảo vệ chủ quyền của Hoa Kỳ theo nghĩa rộng, điều mà họ tin rằng đang bị đe dọa trong cộng đồng quốc tế.

Chủ quyền theo nghĩa rộng ở đây được hiểu là không chỉ bảo vệ chủ quyền về mặt địa lý, mà đó là còn bảo vệ chủ quyền của mỗi cá nhân, quyền lợi của người dân Mỹ trước các thực thể quốc tế như Liên Hợp Quốc hay WTO. Lý do chính tại sao mục tiêu của Phong trào Tiệc trà lại có liên quan với chủ quyền của Mỹ là vì những người ủng hộ phong trào này cho rằng toàn cầu hóa không có mục đích bảo vệ các quyền tự nhiên của cá nhân trước sự can thiệp của chính quyền, mà thay vào đó làm công kênh thêm bộ máy chính quyền. Do đó, nước Mỹ nên hành động vì lợi ích của công dân Mỹ đầu tiên và không ký kết các hiệp định quốc tế không bảo vệ những lợi ích đó, chẳng hạn như Liên Hiệp Quốc, WTO và một số hiệp định quốc tế là vi phạm các quyền của công dân cũng như làm thay đổi tiêu cực vai trò của chính phủ²²

Phong trào Chiếm phổ Wall

Phong trào “Chiếm Phổ Wall” khởi đầu là một cuộc biểu tình diễn ra ngày 17/09/2011 tại Thành phố New York. Phong trào “Chiếm Phổ Wall” có thể coi là một phong trào chính trị nổi bật và gây ảnh hưởng nhất trong năm 2011 nổ ra tại Mỹ, thậm chí nó còn được đánh giá là một phong trào dân túy đầu tiên của thế kỷ XXI ở Mỹ kể từ những năm 1930²³. Phong trào lên án giới tài chính, ngân hàng được coi là thủ phạm gây ra cuộc khủng hoảng tài chính năm 2008 và là nguyên nhân khiến cho tình trạng thất nghiệp trở nên trầm trọng. Cũng như Phong trào Tiệc trà, Phong trào Chiếm phổ Wall cũng được kích hoạt bởi cuộc khủng hoảng năm 2008 khi những sự tức giận bùng phát từ việc cắt giảm quyền lợi và lương bổng của nhân viên tại Mỹ, chẳng hạn như trường hợp ở Wisconsin và các cuộc biểu tình chống lại việc cắt giảm ngân sách của Thống đốc Scott Walker²⁴. Tuy nhiên, đối tượng mà Phong trào Chiếm phổ Wall hướng tới khác so với Phong trào Tiệc trà, đặc biệt là phe cánh hữu, Phong trào Chiếm phổ Wall đổ lỗi cho các tập đoàn, ngân hàng, chính trị gia và người giàu “1%” của Mỹ. Những người tham gia phong trào này gọi đây là cuộc chiến của 99% dân chúng chống lại 1% nhà giàu thối nát và tham nhũng của Phố Wall²⁵.

Lập luận chính của phong trào là kêu gọi sự bình đẳng thu nhập cho 99% dân số Mỹ và phân phối quyền lực của 1%

người giàu nhất nước, nắm giữ phần lớn của cải và đưa ra những quyết định sai lầm dẫn đến những hậu quả nghiêm trọng như sự suy thoái của nền kinh tế năm 2008. Cụ thể, *nhóm 1% những người giàu nhất chiếm khoảng 21% thu nhập quốc dân (GDP), nhưng lại sở hữu tới 35% tổng tài sản quốc gia; và khoảng hơn 200 công ty khổng lồ xuyên quốc gia ở Mỹ và Tây Âu đang chiếm giữ 30% GDP của thế giới*²⁶ Người biểu tình không đòi dân chủ, mà yêu cầu nhiều công bằng xã hội hơn.

Đã có rất nhiều những lý giải được đưa ra nhằm giải thích cho hiện tượng chính trị - xã hội có tính ảnh hưởng sâu rộng này tại Mỹ, trong đó việc nền kinh tế bị trì trệ khiến người dân tức giận và tình trạng bất bình đẳng thu nhập là nguyên nhân chính thúc đẩy cho phong trào nổ ra. Trên thực tế, ba năm sau cuộc khủng hoảng tài chính trầm trọng, nền kinh tế Mỹ tiếp tục rơi vào tình trạng suy thoái không lối thoát. Thị trường nhà ở phải vật lộn với khó khăn sau khi bị “vỡ bong bóng” khiến số lượng nhà ở của người dân bị tịch thu tăng lên. Nhiều người bị mất nhà ngay cả sau khi họ đã trả một số tiền thế chấp lớn. Tình trạng thất nghiệp ở mức báo động khiến giới trẻ càng ngày càng cảm thấy bất mãn vì khó tìm được việc làm hơn.

Những người bất mãn với tình hình lúc bấy giờ đã quay ra đổ lỗi cho Phố Wall. Họ cho rằng đây là nơi giàu có nhất gắn với “sự vơ vét và tham nhũng”²⁷, và là nguyên nhân ít nhiều đã

dẫn đến cuộc khủng hoảng tài chính và suy thoái kinh tế năm 2008. Cùng với đó, gói cứu trợ khổng lồ mà Chính phủ Mỹ dành cho Phố Wall cũng góp phần khiến nợ công Mỹ cao kỷ lục, khiến cho nhiều tầng lớp bất bình. Phần lớn người biểu tình là những người trẻ tuổi bị thất nghiệp hoặc việc làm bấp bênh, một số người bị tịch thu nhà cửa ngay cả khi họ đã trả một số tiền lớn thế chấp. Họ phản nản rằng tầng lớp trung lưu làm việc chăm chỉ nhưng vẫn nghèo trong khi Phố Wall là một bức tranh tương phản đi kèm với sự giàu có vô độ. Những người phải chịu thiệt thòi trong xã hội đã đứng lên cùng nhau và phát động phong trào “Chiếm Phố Wall”.

Sẽ là khập khiễng nếu đem so sánh Phong trào “Chiếm Phố Wall” ở Mỹ với những cuộc xung đột chính trị - xã hội làm sụp đổ nhiều chính quyền, mà người ta gọi là “Mùa xuân Ả rập” tại khu vực Trung Đông - Bắc Phi. Tuy nhiên, có một điểm chung không thể phủ nhận là sự thất vọng của dân thường đã “tới ngưỡng” và họ không thể kiên nhẫn thêm. Cũng có quan điểm coi Phong trào Chiếm phố Wall là một phong trào tiếp nối của một loạt các cuộc biểu tình chính trị nổ ra trên thế giới, như các cuộc bạo loạn trên đường phố do chính sách thất lung buộc bụng ở châu Âu và “Mùa xuân Ả rập” là một loạt các cuộc cách mạng ở Trung Đông chống lại tầng lớp cầm quyền. Nhận định này được đưa ra vì vào cuối mùa hè năm 2011, một tạp chí chống tư bản người Canada Adbusters

đã kêu gọi người Mỹ biểu lộ tình đoàn kết với các cuộc bạo loạn châu Âu và Mùa xuân Ả Rập bằng cách phản đối và “chiếm” Phố Wall vào ngày 17/09/2011. Đến cuối ngày hôm đó, hàng trăm người đã chiếm đóng đặt trại tại Zucotti Park ở khu tài chính của New York để phản đối phố Wall, các ngân hàng lớn, các tập đoàn lớn và các chính trị gia ủng hộ họ²⁸. Do đó cũng có thể coi Phong trào chiếm Phố Wall nở ra một phần lý do là muốn bày tỏ tình đoàn kết với phong trào chung của thế giới.

Phong trào chiếm Phố Wall là một ví dụ về một hình thức biểu hiện của các phong trào dân túy lúc bấy giờ. Cũng giống như những người theo phong trào dân túy khác, những người ủng hộ Phong trào Chiếm phố Wall tin rằng nguồn gốc gây nên sự bất bình đẳng kinh tế chính là giới thượng lưu sở hữu các công ty và những người hỗ trợ họ.

Kết luận

Phong trào dân túy đã để lại được nhiều dấu ấn trong lịch sử chính trị Hoa Kỳ đặc biệt nhấn mạnh vào khoảng thời gian khi cuộc khủng hoảng tài chính và suy thoái kinh tế nổ ra năm 2008, kết hợp với sự kiện cuộc bầu cử tổng thống Mỹ với điểm nhấn là chiến thắng của Tổng thống Barack Obama. Sự nổi lên của Phong trào Tiệc trà với tư tưởng dân túy đã tạo ra những biến động nhất định trong hai nhiệm kỳ của Tổng thống Obama như tổ chức các cuộc biểu tình phản đối các gói kích thích kinh tế và

chương trình Obamacare của Tổng thống Obama; gây ảnh hưởng trong quy trình lập pháp ở bang Atlanta khi kêu gọi bác bỏ Đạo luật Đầu tư Giao thông trị giá 72 tỷ USD; Phong trào “Chiếm lấy phố Wall” cũng là một dạng biểu hiện của phong trào dân túy với làn sóng biểu tình Phố Wall lên án giới tài chính - ngân hàng vào năm 2011. Hai phong trào dân túy này cho thấy tình trạng bất ổn và chia rẽ chính trị trong xã hội Mỹ hiện nay ■

Tài liệu tham khảo:

1. *Bernie Sanders confirms presidential run and damns America's inequities*, <https://www.theguardian.com/us-news/2015/apr/30/bernie-sanders-confirms-presidential-run-and-damns-americas-inequities>
2. David Sherfinski, *Mitch McConnell: We'll make 'every effort' to repeal Obamacare - but its namesake is still in office*, The Washington Times, December 8, 2014
3. Jellins (2011), *The Tea Party Movement: A New Force in Republican Politics?*, Institute of Governmental Studies UC Berkeley, pg. 40-41.
4. Jared A. Goldstein (2011), *The Tea Party Movement And The Perils Of Popular Originalism*, <http://arizonalawreview.org/pd/53-3/53arizrev827.pdf>.
5. Hoàng Anh Tuấn, *Chinh trị Anh - Mỹ: Sự lên ngôi của xu hướng cực tả và cực bảo thủ*, <http://nghiencuuquocte.net/2015/09/16/chinh-tri-anh-my-cuc-ta-va-cuc-bao-thu/#sthash.Plus2DLK.dpuf>
6. Nguyễn Nhâm, *Vì sao phong trào “Chiếm phố Wall” lại bất bình với hệ thống tài chính Mỹ?*, <http://www.tapchicongsan.org.vn/Home/Binh-luan/2011/13940/Vi-sao-phong-trao-Chiem-pho-Wall-lai-bat-binh-voi.aspx>, ngày 7/12/2011.
7. Michelle Malkin, *A Tax Day Tea Party cheat sheet: How it all started*, <http://michellemalkin.com/2009/04/15/a-tax-day-tea-party-cheat-sheet-how-it-all-started/>, April 15, 2009
8. Michael Snyder, *11 Examples Of How Insanely Corrupt The U.S. Financial System Has Become*, <https://www.businessinsider.com/11-examples-of-recent-corruption-on-wall-street-2010-4>

Chủ thích:

1. Walter Nugent (2013), *The Tolerant Populists*, The University of Chicago Press.
2. Mary Beth Norton, David M. Katzman, David W. Blight, Howard Chudacoff, Fredrik Logevall, (2005), *A People and a Nation: A History of the United States*, Houghton Mifflin, USA.
3. Theo những cách hiểu về chủ nghĩa dân túy, về bản chất "dân chúng" là một tập hợp đồng nhất, tốt và có phẩm hạnh. Họ lên án tầng lớp tinh hoa vì những bề bối về tham nhũng và tính không nhất quán trong lời hứa khi tranh cử và hành động sau khi trúng cử.
4. Đào Minh Hồng - Lê Hồng Hiệp (chủ biên), *Sổ tay Thuật ngữ Quan hệ Quốc tế*, Khoa QHQT - Đại học KHXH&NV TPHCM, 2013.
5. Jane Coaston, *In 2018, the Tea Party is all in for Trump*, <https://www.vox.com/2018/5/15/17263774/tea-party-trump-2018>
6. John, *Behind the Tea Party Effort: \$20K, Four Staff and a Volunteer Intern*, <http://www.verumserum.com/?p=4717>, April 17, 2009.
7. Michelle Malkin, *A Tax Day Tea Party cheat sheet: How it all started*, <http://michellemalkin.com/2009/04/15/a-tax-day-tea-party-cheat-sheet-how-it-all-started/>, April 15, 2009
8. *Comment on the Tea Party Movement*, <http://home.cc.umanitoba.ca/~altemey/dr/bob/Comment%20on%20the%20Tea%20Party.pdf>, April 20, 2010.
9. How tea party and its unlikely allies nixed Atlanta's transit tax, <https://www.csmonitor.com/USA/Politics/2012/0801/How-tea-party-and-its-unlikely-allies-nixed-Atlanta-s-transit-tax>, August 1, 2012.
10. Karen Trapenberg Frick, *The Actions of Discontent: Tea Party and Property Rights Activists Pushing Back Against Regional Planning*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01944363.2013.885312?mobileUi=0#>
11. Patrik Jonsson, *How tea party and its unlikely allies nixed Atlanta's transit tax*, <https://www.csmonitor.com/USA/Politics/2012/0801/How-tea-party-and-its-unlikely-allies-nixed-Atlanta-s-transit-tax>
12. Chris Conover, *How the Affordable Care Act Reduces Our Liberty*, <https://www.forbes.com/sites/chrisconover/2012/08/10/how-the-affordable-care-act-reduces-our-liberty/#5e77ce5d4b02>, Aug 10, 2012.
13. Jellins (2011), *The Tea Party Movement: A New Force in Republican Politics?*, Institute of Governmental Studies UC Berkeley, p. 40-41.
14. <http://abcnews.go.com/blogs/politics/2012/03/berm-an-cain-tea-party-activists-rally-against-obamacare/>
15. <http://www.foxnews.com/politics/2012/03/24/tea-party-rallies-in-washington-against-obama-care.html>
16. Phong trào Tiệc trà có các nhóm chính: Tea Party Nation; Tea Party Patriots; FreedomWorks; ResistNet; Tea Party Express, trích nguồn từ: Vincent Raynauld (2013), *The perfect political storm? The Tea Party movement, the redefinition of the digital political mediascape, and the birth of online politicking 3.0*, Carleton University Ottawa, Ontario
17. <http://www.bloomberg.com/politics/articles/2014-11-05/tea-party-to-republicans-we-made-you-so-now-repeal-obamacare>
18. David Sherfinski, *Mitch McConnell: We'll make 'every effort' to repeal Obamacare - but its namesake is still in office*, The Washington Times, December 8, 2014
19. Ilya Somin (2011), *The Tea Party Movement and Popular Constitutionalism*,
20. Christopher W. Schmidt (2010), *The Tea Party and the Constitution*, <https://static.squarespace.com/static/591ce1f6db29d6afe8606726/t/592d057fb3db2b6efbea649a/1496122751401/Schmidt.pdf>.
21. Jared A. Goldstein (2011), *The Tea Party Movement And The Perils Of Popular Originalism*, <http://arizonalawreview.org/pdf/53-3/53arizlrev827.pdf>.
22. Elizabeth Price Foley (2012), *The Tea Party: Three Principles*, Cambridge University Press.
23. Joe Lowndes and Dorian Warren, *Occupy Wall Street: A Twenty-First Century Populist Movement?*, https://www.dissentmagazine.org/online_articles/occupy-wall-street-a-twenty-first-century-populist-movement, October 21, 2011.
24. Kira Zalan, *The Wisconsin Protests' Widespread Influence - From Obama to Occupy Wall Street*, <https://www.usnews.com/opinion/articles/2012/03/02/the-wisconsin-protests-widespread-influence-from-obama-to-occupy-wall-street>, Mar 2, 2012.
25. Elizabeth Flock, *We are the 99 percent and Occupy Wall Street grow larger nationwide*, October 6, 2011.
26. Nguyễn Nhâm, *Vì sao phong trào "Chiếm phố Wall" lại bất bình với hệ thống tài chính Mỹ?*, <http://www.tapchichongsan.org.vn/Home/Binh-luan/2011/13940/Vi-sao-phong-trao-Chiem-pho-Wall-lai-bat-binh-voi.aspx>, ngày 7/12/2011.
27. Michael Snyder, *11 Examples Of How Insanely Corrupt The U.S. Financial System Has Become*, <https://www.businessinsider.com/11-examples-of-recent-corruption-on-wall-street-2010-4>
28. Sarah van Gelder (2011), *This Changes Everything*, Berrett-Koehler Publishers.